श्रीमानुदाडुः स महायशाः । उदाडुर्जनयामास पुत्रं परमधार्मिकम्" । हरिव० ३२अ० ।

उदार त्रि० उद्+आ+रा-क । १दातरि, २महति, ३सरले, ४दक्षिणे, ५गम्भीरे, ६असाधारणे च । "मन्मर्युदारा गुणभेऽर्जुनस्य" "सतथेति विनेतुरुदारमतेः" साकेतोपवनमुदारमध्युवास" "रघुः उदारमनसे कलभाविकस्वरैः" माघः । "ईप्सितार्थक्रियोदारं तेऽभिनन्द्य गिरेर्वचः" "तथा हि ते गोत्रमुदारदर्शने !" कुमा० । ततो भावे ष्यञ् औदार्य्यं न० तत् उदारता स्त्री त्व उदारत्वन० तद्भावे ।

उदारथि उद्+आ+रथ-अथिन् । अर्द्धमागन्तरि । "करन्न ओषधे भव पीवो इव उदारथिः" ऋ० १,१८७,१०, "करन्नं लावा तिर्यं पीवस्कामुदारथिम्" अथ० ४,७,२ ।

उदारधी स्त्री उदारा धीः । १उत्कृष्टबुद्धौ उदारा धीर्यस्य । २उत्कृष्टबुद्धिमति त्रि० "धियः समर्थैः स गुणैरुदारधीः । रघुः । उदारा महती सर्वार्थविषयत्वात् धीर्यस्य । ३विष्णौ पु० । "निमेषोऽनिमिषः स्रग्वी वाचस्पतिरुदारधीः" विष्णुस० "यः सर्वज्ञः सर्वविदिति" श्रुतेस्तस्य सर्वार्थविषयबुद्धिमत्त्वात्तथात्वम् ।

उदावर्त्त पु० उद्+आ+वृत-घञ् । रोगभेदे तल्लक्षणादि सुश्रुते दर्शितं यथा

"अथात उदावर्त्तप्रतिषेधमध्यायं व्याख्यास्यामः । अधस्तोर्ध्वञ्च भावानां प्रवृत्तानां स्वभावतः । न वेगान् धारयेत्प्राज्ञो वातादीनां जिजीविषुः । वातविण्मूत्रजृम्भाश्रुक्षवोद्गारवमीन्द्रियैः । व्याहन्यमानैरुदितैरुदावर्त्तो निरुच्यते । क्षुत्तृष्णाश्वासनिद्राणामुदावर्त्तो विधारणात् । तस्याभिधास्ये व्याधेस्तु लक्षणञ्च चिकित्सितम् । तयोदयविधावेतौ भिन्न एतैस्तु कारणैः । अपथ्यभोजनाच्चापि वक्ष्यते च तथापरः । आध्मानशूलौ हृदयोपरोधं गुरोरजं श्वासमतीव हिक्काम् । कासप्रतिश्यायगलग्रहांश्च वक्त्रापिनप्रसरञ्च घोरम् । कुर्याद्विपाकाभिहतः कुमार्गे हन्यादपुरीषं सुखतः शिवेद्वा । आटोपशूलौ परिकर्त्तनञ्च वक्षः पुरीषस्य तथोर्द्ध्वगातः ॥ पुरीषमाखादपि वा निरेति पुरीषवेगेऽभिहते २मरुत । मूत्रस्य वेगेऽभिहते ३मरुत्तु लम्बेच मूत्रं कुरुतेऽल्पमल्पम् । मेढ्रे गुदे वङ्क्षणतुन्दकोष्ठे नाभिप्रदेशेष्वथ वापि मूर्द्ध्नि । आनद्धवस्तिश्च भवन्ति तीव्राः शूलाश्च शूलैरिव भिन्नमूर्त्तेः । मन्याशिरःकर्णशिरोविकारा जृम्भोपघातात् ४पवनात्मकाः स्युः । श्रोत्राननघ्राणविलोचनोत्था भवन्ति तीव्राश्च तथा विकाराः । आनद्धजं शोफमसह्यरूपं वा नेत्रोदकं ५प्राप्तमसह्यतो हि । शिरोगुरुत्वं नयनामयाश्च भवन्ति तीव्राः सह शोफसेन । भवन्ति गाढं श्रवणोर्व्विघातात् ६शिरोऽक्षिनासाश्रवणेषु रोगाः । कण्ठास्यपूर्णत्वमतीव शोदः कूजश्च वायोरथ वा प्रवृत्तिः । उद्गारवेगेऽभिहते ७भवन्ति जन्तोर्व्विकाराः पवनप्रसूताः । हृद्दौर्व्विघातेन ८ भवेच्च कुक्षं तेनैव दोषेण विदग्धमन्नम् । मूत्राशये वा गुदसन्धयोश्च शोफो रुजा मूत्रविनिग्रहश्च । शुक्राश्मरी तत्स्रवणं भवेद्वा ते ते विकारा विहते तु शुक्रे ९ । तन्द्राक्लमदौर्बल्यैः श्रमश्च क्षुधोऽभिघातात् १०क्षयता च दृष्टेः । कण्ठास्यशोषः श्रवणावरोधस्तृष्णाभिघातात् ११हृदये व्यथा च । आन्त्रस्य निस्त्रावविनिग्रहेण १२ हृद्रोगमोहावथ वापि गुल्मः । जृम्भाक्लमदौ क्षिरोऽक्षिजाड्यं निद्राभिघातादथ १३वापि तन्द्रा । हृत्पीडितं परिक्लिष्टं क्षीणं शूलैरभिद्रुतम् । यत्कृच्छ्रमन्नं मतिमानुदावर्त्तिनमुत्सृजेत् । सर्वेष्वेतेषु विधिवदावर्त्तेषु जितृक्षयः । वायोः क्रियाविघातव्या स्वमार्गप्रतिपत्तये" । उद्र उदकस्यावर्त्तः । २जलस्य स्रोतोभ्रमणे । ३स्त्रीचिकित्सारोगभेदे स्त्री सा च सुश्रुते दर्शिता यथा "विंशतिर्व्याधयोयोनेर्निर्दिष्टा रोगसङ्ग्रहे । मिथ्याचारेण ताः स्त्रीणां प्रदुष्टेनार्त्तवेन च । जायन्ते बीजदोषाच्च दैवाच्च प्रवणु ताः पृथक् । उदावर्त्ता तथा वन्ध्या विप्लुता च परिप्लुता । वातला चेति वातोत्था पित्तोत्था रुधिरक्षरा । वामिनी क्षयिनी चापि पुत्रघ्नी पित्तला च या । अत्यानन्दा च या योनिः कर्णिनी चरणाह्वयम् । क्षयिका सकपा क्षेया वलूकी च फलिनी तथा । महती रुचिकला च दर्वीति त्रिदोषजा" । "सर्वेभिरुदावर्त्ता रजः कृच्छ्रेण मुञ्चति" ।

उदावसु पु० निमिवंशे नृपभेदे । "निमिः परमधर्मात्मा सर्वसत्ववतां वरः । तस्य पुत्रोमिथिर्नाम बभूवानुपमद्युतिः । तस्यापि जनकोनाम जनकस्याप्युदावसुः" रामा० निमिवंशवर्णने । अयञ्च जनकः प्रसिद्धजनकान्निज एव तत्रैवान्ते "स्वर्णरोम्णोऽभवन्नापि ह्रस्वरोमा सुतौ वली । तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे धर्मज्ञस्य महात्मनः । ज्येष्ठोऽहमनुजश्चायं भ्राता मम कुशध्वज इति" दशरथं प्रति स्वकुलकीर्त्तने जनकोक्तौ अहं यज्ञेनात्मनः कीर्त्तेन ततो भेदप्रतीतेः । [याज्ञ ।

उदास पु० उद्+अस-घञ् । १उत्प्रेक्षणे २निरसने ३उपेक्षा-

उदासीन त्रि० उद्+आस-यानच् । १मध्यस्थे, २विवदमानयोरेकतरपक्षानवलम्बके, जिगीषोर्नृपतेः शत्रुमित्रभूमितो व्यवस्थिते परतरे, अरिषड्वर्गे १५५पृ० दर्शिते "मण्डला-